

Mechanisms of the Judiciary in Restoring Public Rights

Mojtaba Shafiei Alavijeh ¹, Seyed Mohsen Mirhosseini ², Mohammad Kazem Emadzadeh ³

Received Date: 1403/10/15

Accept Date: 1404/02/15

Abstract

In modern societies, public law is known as the main pillar of social justice and a guarantor of the fundamental freedoms of citizens. However, the restoration of public rights, as one of the fundamental duties of the judiciary, has always faced complex challenges. According to Article 156, Paragraph 2 of the Constitution, the judiciary is obliged to protect and restore public rights, but the question arises: "What mechanisms can make the judiciary more capable in carrying out this duty and protect it from emerging challenges?" The present study, using a descriptive-analytical method, deals with the executive mechanisms of the judiciary in restoring public rights. The findings show that the judiciary can provide the necessary grounds for strengthening public rights by creating a coherent intellectual system based on the eighth principle of the Constitution. Establishing specialized working groups, improving judicial structures and procedures, closely monitoring the implementation of laws, and updating relevant laws are essential steps to protect and restore public rights in the face of emerging challenges. Such measures will not only increase the efficiency of the judicial system, but will also contribute to the realization of social justice and strengthen public trust.

Keywords : Judiciary, Restoration Mechanisms, Legal Oversight, Social Justice, Public Rights.

¹ . Department of Law, Ya.C. , Islamic Azad University, Yazd, Iran.

² . Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Yazd University, Yazd, Iran (Corresponding author). mmirhosaini@yazd.ac.ir

³ . Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Extended Abstract

Introduction

The concept of public rights, as outlined in the Constitution of the Islamic Republic of Iran—particularly in Chapter Three under the title "Rights of the Nation"—represents a fundamental pillar of justice and social welfare. These rights encompass civil, political, economic, social, and cultural dimensions, and their protection is primarily the responsibility of legal and religious institutions. Despite constitutional guarantees, challenges such as ambiguity in legal definitions, lack of an integrated oversight mechanism, and insufficient judicial capacity have hindered the effective realization of these rights. The judiciary, as one of the main pillars of the state, plays a critical role in safeguarding public rights. However, structural inefficiencies, limited specialization, and weak enforcement mechanisms have undermined its effectiveness. This research aims to analyze the mechanisms through which the judiciary can enhance its capacity to restore and protect public rights by proposing practical strategies for reform and institutional strengthening.

Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical method, relying on secondary sources including legal documents, constitutional provisions, judicial policies, and scholarly works in the field of public law. The analysis focuses on the current legal framework governing the protection of public rights, with particular emphasis on the judiciary's responsibilities and operational challenges. Additionally, comparative legal studies are used to assess international best practices regarding the restoration of public rights. These include the establishment of specialized courts, the empowerment of public prosecutors (Attorney General) as guardians of collective interests, and the development of efficient oversight systems. The research also draws upon the Judicial Transformation Document, which serves as a strategic roadmap for institutional reforms aimed at enhancing access to justice and reinforcing the rule of law in the Islamic Republic of Iran.

Innovation and Novelty

This research introduces several novel contributions to the discourse on public rights within the Iranian legal system:

- ≠ **Comprehensive Conceptual Framework:** It offers a unified theoretical and practical framework for understanding and restoring public rights, grounded in Article 8 and Article 156 of the Iranian Constitution, while drawing from comparative jurisprudence.
- ≠ **Specialized Oversight Mechanisms:** The proposal for establishing a dedicated task force composed of judges and legal experts to monitor the implementation of laws related to public rights represents a significant innovation in judicial oversight.
- ≠ **Judicial Capacity Building:** Emphasis is placed on the need for targeted training programs for judges and legal practitioners specializing in public rights litigation, addressing a major gap in the current judicial system.

- ≠ Integration of Technology: The research advocates for the use of digital tools and e-justice platforms to improve transparency, efficiency, and public trust in judicial proceedings concerning public rights.

These innovations collectively contribute to the development of a more responsive and accountable judiciary capable of effectively protecting public interests.

Findings

The findings of this research highlight several key issues and recommendations: Legal Ambiguity There is a lack of clear legal definitions and enforceable frameworks for public rights, leading to inconsistent judicial interpretations and ineffective enforcement. Need for Structural Reform: The judiciary requires institutional restructuring to address inefficiencies, including the establishment of specialized courts and enhanced coordination between supervisory bodies such as the Organization of Administrative Justice and the Judiciary. Empowerment of the Attorney General The role of the Attorney General as a guardian of public rights should be strengthened by granting it the authority to initiate lawsuits in cases involving public interest, similar to the role of a public prosecutor in many democratic legal systems. Training and Specialization: Judges and legal professionals must undergo specialized training to handle complex cases involving public rights, ensuring greater expertise and consistency in rulings. Technology Integration: Digital transformation in court management systems can significantly enhance transparency, reduce case backlogs, and increase public access to justice. Monitoring and Evaluation: A continuous monitoring system should be established to evaluate the performance of judicial institutions in implementing laws related to public rights, ensuring accountability and effectiveness.

Conclusion

The protection and restoration of public rights are essential for upholding justice, promoting social welfare, and maintaining public trust in legal institutions. The judiciary, as the primary custodian of these rights, must undergo structural and procedural reforms to enhance its capacity to respond to emerging challenges. Key recommendations include the development of a comprehensive legal framework, the establishment of specialized oversight bodies, the empowerment of the Attorney General, and the integration of modern technologies into judicial processes. These measures are vital not only for the effective enforcement of public rights but also for the broader goal of achieving social justice and strengthening the rule of law in Iran. Ultimately, the realization of public rights depends on a coordinated effort among lawmakers, judicial authorities, civil society organizations, and other stakeholders committed to the principles of justice, equality, and human dignity enshrined in both national law and international human rights standards.

دستاوردهای نوین در حقوق عمومی

فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، سال چهارم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۴۰۴

سازوکارهای قوه قضائیه در احیا حقوق عامه

مجتبی شفیعی علویجه^۱، سید محسن میر حسینی^۲، محمد کاظم عمادزاده^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده

در جوامع مدرن، حقوق عامه ستون اصلی عدالت اجتماعی و تضمین کننده آزادی های اساسی شهروندان شناخته می شود. با این حال، احیا حقوق عامه به عنوان یکی از وظایف بنیادین قوه قضائیه همواره با چالش های پیچیده مواجه بوده است. مطابق بند ۲ اصل ۱۵۶ قانون اساسی قوه قضائیه موظف به صیانت و احیا حقوق عامه است، اما این سؤال مطرح می شود که "چه سازوکارهایی می تواند قوه قضائیه را در انجام این وظیفه توانمندتر و در برابر چالش های نوظهور محافظت کند؟" پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی، به سازوکارهای اجرایی قوه قضائیه در احیا حقوق عامه می پردازد. یافته ها نشان می دهند قوه قضائیه با ایجاد یک منظومه فکری منسجم، مبتنی بر اصل هشتم قانون اساسی، می تواند زمینه های لازم را برای تقویت حقوق عامه فراهم آورد. تشکیل کارگروه های تخصصی، بهبود ساختارها و رویه های قضایی، نظارت دقیق بر اجرای قوانین، و به روزرسانی قوانین مرتبط، گام هایی اساسی در جهت صیانت و احیا حقوق عامه در برابر چالش های نوظهور محسوب می شوند. چنین اقداماتی نه تنها کارآمدی دستگاه قضایی را افزایش می دهد، بلکه موجب تحقق عدالت اجتماعی و تقویت اعتماد عمومی نیز خواهد شد.

واژگان کلیدی: قوه قضائیه؛ سازوکارهای احیا؛ نظارت قانونی؛ عدالت اجتماعی، حقوق عامه.

^۱. گروه حقوق، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

^۲. استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسنده مسئول).

mmirhosaini@yazd.ac.ir

^۳. استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۱- مقدمه

حقوق عامه، به عنوان یکی از ارکان اساسی عدالت اجتماعی، نقش کلیدی در حفظ منافع عمومی و تضمین آزادی‌های اساسی ایفا می‌کند. این مفهوم در متون فقهی و حقوقی با اصولی همچون قاعده تسلیط، لاضرر و احترام به حریت افراد پیوند خورده است. در نظام‌های حقوق تطبیقی، حقوق عامه ابزاری برای ایجاد تعادل میان حقوق فردی و جمعی محسوب می‌شود و در حوزه‌هایی مانند محیط‌زیست، سلامت عمومی و شفافیت مالی نقش برجسته‌ای دارد. با این حال، در نظام حقوقی ایران، علی‌رغم تصریح اصول ۸، ۵۶ و ۱۵۶ قانون اساسی بر اهمیت این حقوق، فقدان تعریف جامع و نبود سازوکارهای اجرایی مشخص، مانع از تحقق کامل آن شده است. قوه قضاییه، مطابق بند ۲ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، مسئول احیای حقوق عامه و تحقق عدالت در جامعه است. این وظایف شامل نظارت بر اجرای قوانین مرتبط، جلوگیری از تضییع اموال عمومی، شناسایی و مقابله با جرائم اقتصادی تهدیدکننده منافع عمومی و ایجاد ساختارهایی برای رسیدگی به شکایات جمعی است. با این حال، خلأهای قانونی، ضعف در هماهنگی میان نهادهای مرتبط و ناکارآمدی برخی سازوکارهای اجرایی، تحقق این اهداف را دشوار کرده است. نبود چارچوب‌های نظارتی شفاف و ضعف در تدوین دستورالعمل‌های اجرایی، موجب کاهش کارآمدی فرایندهای قضایی در صیانت از حقوق عامه شده است. بر این اساس، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی مفهوم حقوق عامه، جایگاه آن در نظام حقوقی ایران و نقش قوه قضاییه در احیا و صیانت از آن می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که برای ارتقای عملکرد قوه قضاییه در این حوزه، اقداماتی همچون تدوین راهبردهای اجرایی دقیق، تشکیل کارگروه‌های تخصصی، اصلاح و به‌روزرسانی قوانین، نظارت مستمر بر اجرای مقررات، بهبود ساختارهای قضایی، بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، ایجاد سامانه‌های نظارتی کارآمد و ارتقای شفافیت در فرآیندهای قضایی ضروری است. اتخاذ این راهکارها می‌تواند موجب بهبود عملکرد نظام قضایی در تضمین حقوق عامه و تحقق عدالت اجتماعی شود.

۲- حقوق عامه

۲-۱- تعریف

اصطلاح «حقوق عامه» در قوانین ایران، از جمله قانون اساسی، جایگاه مشخصی دارد و مطابق اصل ۱۵۶، از وظایف اصلی قوه قضاییه است. اما تعریف دقیق آن روشن نیست و مرز مفهومی آن با عباراتی مانند حقوق شهروندی، حقوق ملت و حقوق انسانی نامشخص است. تعریف قانونی صریحی از آن وجود ندارد و مقررات مربوط به آن مبهم و کم کارآمد است (سلطانی، ۱۳۹۳: ۷). مجمع تشخیص مصلحت نظام در پیش‌نویس سیاست‌های کلی، حقوق عامه را حقوقی الهی و جهانی می‌داند که برای همه انسان‌ها در نظر گرفته شده است. این مفهوم نیازمند بررسی دقیق فقهی و حقوقی است، زیرا تعاریف متنوعی دارد و باید توسط نهادهای دینی مانند حسبه تضمین شود. این حقوق اساسی در قانون اساسی و سایر قوانین آمده و شامل طیف گسترده‌ای از حقوق است که اجرای نادرست یا نادیده گرفتن آنها می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری به جامعه وارد کند. اصول فقهی مانند قاعده ید، تسلیط و لاضرر ابزارهایی قدرتمند برای تضمین این حقوق هستند. حقوق عامه شامل حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است و حفاظت از آن وظیفه نهادهای دینی و قانونی است تا عدالت و رفاه برای همه شهروندان تأمین شود (گروه نویسندگان، ۱۳۹۷). در میان

حقوق دانان درباره تعریف حقوق عامه اختلاف نظر وجود دارد. برخی آن را محدود به فصل سوم قانون اساسی (اصول ۱۹ تا ۴۲) می‌دانند، در حالی که برخی دیگر آن را فراتر از قانون اساسی می‌بینند. حقوق عامه مفهومی گسترده است که به حقوق اساسی افراد در جامعه اشاره دارد و در فصل سوم قانون اساسی تحت عنوان «حقوق ملت» آمده است. این حقوق طیف وسیعی از آزادی‌های فردی و جمعی را شامل می‌شود که رفاه و سعادت شهروندان را تضمین می‌کند (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۶۷). حفاظت از حقوق عامه در قوانین اساسی تصریح شده و پایه جامعه سالم است. نادیده گرفتن آنها تبعات جدی دارد. این حقوق شامل آزادی‌های فردی، حفاظت از محیط‌زیست، سلامت عمومی، میراث فرهنگی و نظارت بر اموال عمومی است. رعایت آنها نه تنها وظیفه قانونی، بلکه تضمینی برای منافع مردم در جامعه‌ای منسجم است (تنگستانی، ۱۳۹۴: ۳۵).

۲-۲- روند قانون‌گذاری حقوق عامه

نظام قضایی هر کشور مسئول احقاق حقوق و تحقق عدالت است، به‌ویژه در موارد تضییع حقوق مردم توسط نهادهای انحصارگر یا اجرایی. بر اساس بند ۲ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه موظف به «احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع» است. باین حال، اجرای این وظیفه نیازمند تحولات ساختاری است. در این راستا، سیاست‌های کلی قضایی سال ۱۳۸۲ (۱۷ بند) و سیاست‌های پنج‌ساله ۱۳۸۸ (۱۶ بند) به قوه قضائیه ابلاغ شدند، اما به دلیل فقدان ویژگی‌های لازم در سیاست‌گذاری عمومی و اختصاصی نظام قضایی، مجمع تشخیص مصلحت نظام شاخص‌هایی برای اجرایی‌سازی آنها تعیین کرد. هم‌زمان، قوه قضائیه نیز برنامه‌های پنج‌ساله توسعه قضایی را تدوین و اجرا نمود. مجلس شورای اسلامی نیز از طریق قانون‌گذاری به موضوع حقوق عامه پرداخته است؛ اما قوانین مصوب، مانند ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه (۱۳۹۵)، فاقد الزامات عملی و صرفاً به ذکر کلیات بسنده کرده‌اند. این امر نشان‌دهنده ضعف در تبدیل سیاست‌های کلی به قوانین کارآمد است. (غمامی، ۱۳۹۷: ۴۲).

۳-۲- مصادیق حقوق عامه

برابری و عدالت، اصول بنیادین حقوق عامه را تشکیل می‌دهند. این حقوق شامل تضمین تساوی حقوق برای همه افراد، بدون در نظر گرفتن جنسیت، است. زنان و مردان در برابر قانون از حقوق یکسانی برخوردارند. جان، مال، حیثیت، مسکن و شغل افراد، از تعرض و آسیب مصون است. آزادی بیان و اندیشه، از اصول مهم این حقوق است، و افراد می‌توانند آزادانه عقاید خود را بیان کنند و در مطبوعات و رسانه‌ها فعالیت داشته باشند. همچنین، آزادی تشکیل احزاب و انجمن‌ها، و آزادی انتخاب شغل و برخورداری از شرایط عادلانه کاری، از دیگر حقوق عامه محسوب می‌شود. حق آموزش رایگان، مسکن مناسب، تابعیت و مالکیت بر دسترنج و دارایی‌های شخصی، از دیگر مصادیق این حقوق هستند (اکبری، ۱۳۹۹: ۶۱).

۳- نهاد متولی احیای حقوق عامه

قوه قضائیه مطابق بند ۲ اصل ۱۵۶ قانون اساسی و مواد ۲۲، ۲۹۰ و ۲۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری، مسئول اصلی احیای حقوق عامه و تضمین عدالت و آزادی‌های مشروع است. دادستان به‌عنوان مدعی‌العموم، نقش محوری در حفظ و

اعاده این حقوق در تمامی عرصه‌های قضایی و نظارتی دارد و موظف است با اقدامات پیشگیرانه و پیگیرانه، از هرگونه نقض حقوق اساسی مردم توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی جلوگیری کند (نقره کار، ۱۳۸۸: ۶۹۲). بااین حال، حقوق عامه به دلیل عدم وجود متولی خاص، نیازمند مدافعان قدرتمندی است که در برابر چالش‌های نوظهور از آن صیانت کنند. اگرچه مردم به عنوان ذی نفعان اصلی، هم حق و هم وظیفه اخلاقی در مشارکت برای حمایت از این حقوق دارند، اما حجم گسترده وظایف دادستان‌ها و تمرکز نظام قضایی بر امور کیفری، باعث غفلت از مسئولیت‌های مربوط به احیای حقوق عامه شده است. این امر نشان‌دهنده ضرورت بازنگری در سازوکارهای نظارتی و تخصیص منابع بیشتر برای تحقق مؤثرتر این مأموریت است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۷).

۴- نقش قوه قضاییه در تأمین حقوق عامه

حقوق عامه از مفاهیم اصیل فقه اسلامی است که فقها به آن پرداخته‌اند و آن را از وظایف دولت می‌دانند. آیت‌الله حسینی حائری در فقه العقود تصریح می‌کند: «حقوق عامه مسلمانان از وظایف حاکم است، مانند حفظ امنیت و آسایش عمومی» (حسینی حائری، ۱۴۲۳ ق، ج ۱: ۸۹). محقق ایروانی نجفی نیز در حاشیه بر مکاسب معتقد است این حقوق، موهبت الهی برای همه انسان‌هاست و باید از طریق قواعد فقهی مانند تسلیط، لاضرر و ید تضمین شود. نهادهای دینی مانند حسبه مسئول پاسداری از این حقوق هستند. برخی حقوق دانان، حقوق عامه را معادل حقوق عمومی مندرج در قانون اساسی می‌دانند، درحالی که برخی دیگر آن را حق جامعه برای برقراری نظم و امنیت تعریف می‌کنند (دادیار، ۱۳۹۰: ۱۳). بااین حال، درک نادرست از مفاهیم مرتبط و ضعف نظام قضایی در اجرای تعهداتش، باعث شده این حقوق گاه به صورت نمادین در قوانین بیاید، بی آنکه سازوکار اجرایی مؤثری داشته باشد. برای مثال، ماده ۱۱۳ قانون برنامه ششم توسعه، احیای حقوق عامه را هدف می‌داند، اما ضمانت اجرایی محکمی برای آن پیش‌بینی نکرده است. قوانینی مانند ماده ۷ آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) نیز ناکارآمد بوده‌اند. قانون حقوق شهروندی با شمول گسترده و تعریف نامشخص، چالش‌هایی ایجاد کرده و با اصول قانون اساسی ایران، به ویژه اصول ۳ و ۱۱، همخوانی کامل ندارد. در مقابل، حقوق عامه ریشه در موازین اسلامی و قوانین داخلی دارد و (غمامی، ۱۳۹۷: ۱۳۳).

۵- مشکلات اجرایی قوه قضاییه در احیای حقوق عامه

قوه قضاییه، به عنوان یکی از ارکان اساسی حکومت، وظیفه خطیری در احیای حقوق عامه و تأمین عدالت اجتماعی بر عهده دارد. با این حال، این نهاد در اجرای مؤثر این مسئولیت با چالش‌های متعددی مواجه است که بخش عمده‌ای از آن‌ها به مشکلات ساختاری، ضعف در نظارت، و ناکارآمدی برخی از قوانین مرتبط بازمی‌گردد. بررسی این مشکلات می‌تواند راهگشای اصلاحات بنیادین در نظام قضایی کشور باشد. (کبگانی و نصرالهی، ۱۳۹۹: ۲۹). یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجرایی قوه قضاییه، عدم هماهنگی میان نهادهای نظارتی و اجرایی است. این عدم انسجام سبب شده است که فرآیند احقاق حقوق عامه به صورت پراکنده و بدون سازوکار مشخص دنبال شود. به دلیل نبود یک نظام یکپارچه برای هماهنگی میان سازمان‌های نظارتی مانند سازمان بازرسی کل کشور و دیوان عدالت اداری، بسیاری از پرونده‌های مرتبط با حقوق عامه با تأخیر یا عدم رسیدگی مناسب مواجه می‌شوند. (دفتر مطالعات حقوقی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹).

چالش دیگر، کمبود نیروی متخصص و کارآمد در حوزه حقوق عامه است. بسیاری از قضات و کارشناسان حقوقی، آموزش‌های لازم را برای رسیدگی به دعاوی مرتبط با حقوق عمومی دریافت نکرده‌اند. این مسئله موجب شده است که برخی از پرونده‌های کلان که مستقیماً بر منافع عمومی تأثیر گذارند، با دقت و سرعت کافی بررسی نشوند پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های آموزشی تخصصی برای قضات و کارشناسان این حوزه تدوین شده و به مرحله اجرا درآید. (غمامی، ۱۳۹۷: ۲۵). یکی دیگر از موانع اساسی در مسیر احیای حقوق عامه، عدم اجرای مؤثر قوانین حمایتی است. بسیاری از قوانین مرتبط با حقوق عامه دارای ضمانت اجرای کافی نیستند و در برخی موارد، قوانین موجود فاقد شفافیت و جامعیت لازم برای تأمین حقوق شهروندان هستند. این امر موجب شده است که در برخی پرونده‌های حقوق عامه، استناد به قوانین به‌درستی صورت نگیرد و در نهایت، عدالت مورد انتظار تحقق نیابد (کاتوزیان، ۱۳۹۶: ۳۶). از سوی دیگر، نبود دادگاه‌های ویژه و کارگروه‌های تخصصی برای رسیدگی به دعاوی مرتبط با حقوق عامه یکی دیگر از مشکلات اساسی در نظام قضایی ایران محسوب می‌شود. در بسیاری از کشورها، دادگاه‌های ویژه‌ای برای رسیدگی به پرونده‌های مرتبط با حقوق عمومی و منافع جمعی ایجاد شده است که به‌صورت تخصصی این دعاوی را بررسی می‌کنند. اما در نظام قضایی ایران، چنین ساختاری به شکل مؤثر وجود ندارد که این امر منجر به افزایش فشار بر دادگاه‌های عمومی و تأخیر در رسیدگی به پرونده‌های حقوق عامه می‌شود (علوی، ۱۳۹۸: ۱۳). برای رفع این مشکلات، پیشنهاد می‌شود که اصلاحات ساختاری در قوه قضاییه صورت گیرد و نظام هماهنگی میان نهادهای نظارتی و اجرایی تقویت شود. همچنین، ایجاد دادگاه‌های ویژه حقوق عامه، به‌روزرسانی قوانین حمایتی، و آموزش تخصصی قضات می‌تواند به بهبود کارآمدی این نهاد در احیای حقوق عامه منجر شود. افزایش شفافیت در فرایندهای قضایی و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در مدیریت پرونده‌ها نیز از دیگر اقداماتی است که می‌تواند اعتماد عمومی به دستگاه قضایی را افزایش داده و تحقق عدالت اجتماعی را تسهیل کند. در کنار این مسائل، نقش دادستانی در صیانت از حقوق عامه نیز نباید نادیده گرفته شود. دادسرا به‌عنوان یکی از ارکان مهم نظام قضائی، نقش حامی حقوق اجتماع و مدافع حقوق مردم را بر عهده دارد. با این وجود، اطلاعات مربوط به این نهاد حیاتی اغلب در دسترس شهروندان قرار نمی‌گیرد. با بررسی وضعیت حقوق عامه در جامعه، درمی‌یابیم که ظرفیت بالقوه مدعی‌العموم به نحو مناسب به کار گرفته نشده است. شأن و جایگاه دادستان کل و دادستان‌های سراسر کشور (شامل حدود ۳۵۰ دادستان شهرستان و ۳۰ دادستان نظامی و...) به‌عنوان مدافعان حقوق مردم، مورد غفلت قرار گرفته است. باید از این ظرفیت ارزشمند برای صیانت از حقوق عامه بهره برد و جایگاه دادستان را به‌عنوان مدعی‌العموم در جامعه تقویت کرد. (نقره‌کار، ۱۳۸۹: ۲۳). به طور مثال حفاظت از محیط‌زیست و حقوق شهروندی در قانون اساسی و قوانین کشور تأکید شده است. دادستان کل به‌عنوان مدافع حقوق عمومی، نقش مهمی در احقاق این حقوق دارد. بر اساس اصل ۱۶۱ قانون اساسی و اختیارات آیین دادرسی کیفری، وی می‌تواند به‌عنوان نماینده مردم از حقوق عامه دفاع کند. این شامل نظارت بر جرائم مرتبط با منافع ملی و پیگیری خسارت‌های وارد شده به اموال عمومی است، همان‌طور که در ماده ۲۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ذکر شده. با وجود این اختیارات، دادستان کل با چالش‌هایی مانند مقاومت قوه مجریه در برابر نظارت مواجه است. آگاهی‌بخشی به شهروندان درباره حقوقشان و وظایف دادستان می‌تواند به حفظ حقوق بنیادین و جلوگیری از نقض آنها جلوگیری نماید. (تنگستانی، ۱۳۹۴: ۸۹).

۶- راهکارهای احیاء حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع عدالت در قوه قضاییه

استفاده قوه قضائیه از نیروهای قضایی، اداری و مدیریتی متخصص و کارآمد و تلاش برای تخصصی نمودن دادگاه‌ها و مراجع قضایی و دعاوی، می‌تواند در حفظ و اعتبار هرچه بیشتر این قوه مؤثر باشد. به نظر می‌رسد با توجه به تغییرات و تحولاتی که رئیس قوه قضائیه در دستور کار خود قرار داده است مهم‌ترین موضوعی که باید به آن پرداخته شود تغییر رویه در مدیریت قضایی و دادرسی در قوه قضائیه باشد؛ لذا اهم موضوعاتی که باید در شرایط فعلی در دستور کار قوه قضائیه برای برون‌رفت از وضعیت موجود قرار گیرد عبارت‌اند از: مطالعه و آسیب‌شناسی دقیق و مستمر نظام قضایی و دادرسی در ایران، تشکیل کارگروه‌های تخصصی و کارشناسی، ضرورت تجدیدنظر در مکانیزم‌های قانونی و نظارتی قوه قضائیه، ضرورت توسعه و استفاده از فن‌آوری‌های نوین الکترونیکی، وضع و تدوین و تصویب لوایح قضایی جامع و کامل، ایجاد نظام تشویق و تنبیه منابع انسانی، آموزش‌های مستمر و کاربردی، ایجاد نظام شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی قضات، ایجاد نظام نظارت حقوقی و قضایی، توجه به اصول و هنجارهای مربوط به نظام دادرسی عادلانه و دادگستری شایسته، توجه هرچه بیشتر به شأن و جایگاه قانونی و بین‌المللی و کلای دادگستری و همسو شدن نظام قضایی کشور با اصول حکمرانی مطلوب و لزوم حفظ و استقلال کامل دستگاه قضایی در کلیه امور و احترام به استقلال نهاد وکالت. بدون تردید اقدام و تلاش قوه قضائیه برای حذف موانع و محدودیت‌های اداری، قانونی، قضایی و مدیریتی خود، برخورد جدی با قضات و کارکنان متخلف همراه با تشویق مناسب قضات و نیروهای کارآمد، استفاده از تجارت حقوق‌دانان، دانشگاهیان، وکلای دادگستری و تعامل روزافزون با محافل علمی می‌تواند در نقش‌آفرینی قانونمند این مرجع قانونی مؤثر باشد. (مرادی، ۱۳۹۶: ۸۸).

۶-۱- کارآمدسازی و اصلاح ساختارهای قوه قضائیه در احیای حقوق عامه

در مسیر احقاق عدالت و حمایت از حقوق شهروندی، قوه قضائیه نه تنها از نهادهای رسمی خود بهره می‌برد، بلکه می‌تواند و باید از ظرفیت‌های موجود در جوامع و سازمان‌های غیررسمی نیز استفاده کند تا به طور مؤثرتری به اهداف خود دست یابد. این رویکرد جامع‌نگر، قدرت و کارایی سیستم قضایی را در رسیدگی به امور عمومی تقویت می‌کند.

۶-۱-۱- اصلاح و کارآمدسازی نهادهای رسمی

قوه قضائیه، به عنوان یکی از ارکان مهم نظام، وظیفه خطیری در احیای حقوق عامه بر عهده دارد. برای تحقق این هدف، لازم است از تمام ظرفیت‌های موجود به نحو احسن بهره‌برداری. اما صرف استفاده از این ظرفیت‌ها کافی نیست؛ بلکه نیازمند بازنگری و اصلاح ساختارها برای کارآمدی بیشتر است. در همین راستا، سند تحول قضائی به عنوان نقشه راهی جامع و مدون، راهبردهایی را برای ارتقا کارایی دستگاه قضایی و تسهیل دسترسی مردم به عدالت ارائه می‌دهد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۲۳). این سند با هدف تحول بنیادین و تأمین حقوق عمومی، با تأکید بر عدالت‌محوری و کارآمدی، مسیر را برای یک نظام قضایی نوین و اثربخش هموار می‌کند (معاونت حقوقی و امور مجلس قوه قضائیه، ۱۳۹۸: ۱۹). این امر مستلزم اتخاذ رویکردی جامع است که شامل قانون‌گذاری، دستورالعمل‌های

اجرایی، و همچنین توجه به روابط بین نهادهای قضایی و نظارتی است. یکی از اهداف اصلی سند تحول قضائی، ارتقا هماهنگی و ارتباط مؤثر بین نهادهای قضایی و نظارتی است تا با کاهش دوباره کاری‌ها و از بین بردن موازی کاری‌ها، بتوان منابع را به نحو بهینه تخصیص داد و از اتلاف منابع جلوگیری کرد. یکی از چالش‌های اصلی، فقدان ارتباط مؤثر بین این نهادها است که منجر به هدررفت منابع و نارضایتی مردم می‌شود (پژوهشگاه قوه قضاییه، ۱۴۰۰: ۵۴). قوه قضاییه نهادهای مختلفی را در اختیار دارد، از جمله محاکم، سازمان‌های بازرسی و دادستانی‌ها، اما هماهنگی و همکاری مؤثر بین این نهادها ضروری است. سند تحول قضائی با تدوین چارچوب‌های مشخص و نظام‌مند برای تعاملات و تقسیم وظایف، سعی در ایجاد توازن در اختیارات و منابع و رفع موانع عملکرد بهینه این دستگاه‌ها دارد (قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹: ۳۵). علاوه بر این، سند تحول قضائی به ضرورت استفاده از فناوری‌های نوین در نظام قضایی نیز تأکید دارد. پیاده‌سازی سامانه‌های الکترونیک یکپارچه، می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند در ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی بین نهادهای مختلف عمل کند و مسیر تحقق عدالت و احقاق حقوق عامه را هموارتر سازد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۲۳). این سامانه‌ها نه تنها دسترسی مردم به خدمات قضایی را تسهیل می‌کند، بلکه امکان نظارت بهتر و مؤثرتر بر عملکرد دستگاه‌های قضایی را فراهم می‌آورد و شفافیت و پاسخ‌گویی را در این حوزه افزایش می‌دهد (شورای عالی تحول قضائی، ۱۴۰۰: ۷۰). قوه مجریه نیز با اقداماتی همچون منشور حقوق شهروندی، تلاش‌های ارزشمندی را در جهت تقویت حقوق شهروندان و ایجاد انسجام در نظام حقوقی کشور انجام داده است. با این حال، برای دستیابی به نتایج مؤثرتر، همکاری نزدیک‌تر بین قوه مجریه و قضاییه، همراه با پشتیبانی قانونی، ضروری به نظر می‌رسد. سند تحول قضائی در این زمینه نیز با تأکید بر همکاری و هم‌افزایی بین قوای سه‌گانه، به‌ویژه در حوزه حقوق عمومی و شهروندی، تلاش دارد تا هماهنگی میان قوای مختلف را تقویت کند و در نهایت، منجر به بهبود کیفیت خدمات ارائه‌شده به مردم و حفظ حقوق و منافع عمومی گردد (پژوهشگاه قوه قضاییه، ۱۴۰۰: ۵۴). همچنین با پیاده‌سازی سامانه‌های الکترونیک یکپارچه، می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند در ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی بین نهادهای مختلف عمل کند و مسیر تحقق عدالت و احقاق حقوق عامه را هموارتر سازد.

۶-۱-۲- اصلاح ساختار و صلاحیت دادستانی کل

نهاد دادستانی کل، یکی از نهادهای بسیار مؤثر در همه نظام‌های حقوقی برای صیانت از حقوق مردم است. «روی هم رفته اهداف کلی زیر برای نهاد دادستانی بر شمرده شده است: ۱. تضمین حاکمیت قانون، ۲. محافظت از آزادی و حقوق افراد، ۳. مراقبت از دارایی و منافع دولت و ۴. دفاع از نظم و منافع عمومی» (مهر آرام، ۱۳۹۵: ۵۳). با وجود اینکه نظام حقوقی ما دارای چنین نهادی است و طبق اصل ۱۶۲ قانون اساسی، ریاست آن در اختیار فردی با رتبه‌ای برابر رئیس قوه است، اما در عمل، اختیاراتی برابر با این جایگاه به او اعطا نمی‌شود. اگرچه این مشکل تا حدودی با بازنگری کلی قانون آیین دادرسی کیفری و اصلاح فصل دهم آن برطرف شده است، اما آیا پنج ماده قانونی با احکام مبهم و عباراتی پیچیده و قابل مناقشه می‌تواند چارچوب قانونی لازم برای احیای حقوق عامه را فراهم کنند؟ واضح است که ارائه پیشنهاد، همکاری و پیگیری کافی نیست و نمی‌تواند درد و رنج مردم در مورد نقض حقوقشان را تسکین دهد. ماده ۲۹۰ که ستودنی است، چنین بیان می‌کند: «دادستان کل کشور موظف است در جرایم مربوط به اموال، منافع و مصالح ملی و خسارت‌های وارد شده به حقوق عمومی که نیاز به طرح دعوی دارند، از طریق مراجع ذیصلاح داخلی، خارجی یا بین‌المللی پیگیری و

نظارت کند.» اما مسئله اینجاست که اصطلاحاتی مانند «منافع و مصالح ملی» در نظام حقوقی ما از لحاظ قانونی واضح و شفاف تعریف نشده‌اند و این امر مانع از انتظار پیگیری مؤثر از سوی دادستان کل می‌شود. همچنین، قانون به دادستان اجازه طرح دعوی داده نشده است، در حالی که مدعی العموم بدون داشتن اختیار حق دعوی نمی‌تواند به طور مؤثری در موارد نقض حقوق عمومی مداخله کند. این دیدگاه در توصیه‌های سازمان ملل در مورد حق دسترسی به عدالت و کمک حقوقی نیز وجود دارد. آنها بیان می‌کنند که: اگر دادستان مطلع شود که پلیس، سایر نهادهای تحقیقاتی یا مقامات بازداشت‌کننده به طور مکرر حق دسترسی به کمک حقوقی را نقض می‌کنند، باید اقدام مناسب صورت گیرد (شورای عالی تحول قضایی، ۱۴۰۰: ۴۸). باهدف رفع این کاستی، دادستانی کل در سال ۱۳۹۵ دستورالعملی را تحت عنوان «نحوه نظارت و پیگیری حقوق عامه» منتشر کرد. باین‌حال، نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که مفاد این دستورالعمل نیاز به قانونی شدن دارند تا بتوان بر اساس آن، اقدامات لازم را انجام داد و تکالیف قانونی را مشخص نمود. تهیه و ارائه لایحه‌ای قضایی در خصوص وظایف و اختیارات دادستانی کل، با تمرکز بر احقاق حقوق عامه، امری ضروری و غیرقابل اجتناب برای سیستم قضایی ایران به شمار می‌رود.

۶-۱-۳- اصلاح ساختار و صلاحیت دیوان عدالت اداری

نظام قضایی کشور، به‌ویژه در حوزه رسیدگی به شکایات شهروندان از سازمان‌های دولتی، با چالش‌ها و موانع متعددی روبرو است. دادگاه‌ها و دیوان عدالت اداری، به‌عنوان مراجعی برای احقاق حقوق مردم در برابر نهادهای دولتی، نقش حیاتی دارند، اما متأسفانه گاهی اوقات به حاشیه رانده می‌شوند (کاتوزیان، ۱۳۹۶: ۱۵۵). یکی از مشکلات اساسی، عدم آگاهی و شناخت صحیح از ماهیت و اهمیت این نهادها است. دیدگاه‌های نادرست در مورد نقش قضایی آنها، مانعی بر سر راه پیشرفت و توسعه این مجموعه‌ها ایجاد می‌کند. علاوه بر این، دستگاه قضایی و قانون‌گذار نیز در برخی موارد، توجه کافی به این مراجع نشان نمی‌دهند. به‌عنوان مثال، در برنامه ششم توسعه قضایی، دادگاه‌های بخش و دیگر نهادهای مرتبط با عدالت اداری به رسمیت شناخته نشده‌اند. این امر، به نوبه خود، باعث محدود شدن ظرفیت‌های این مجموعه‌ها در رسیدگی به شکایات و اعتراضات مردم می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۶: ۱۶۵). مشکل دیگر، خارج شدن برخی نهادها از حوزه نظارت دیوان عدالت اداری است. این موضوع، شهروندان را در پیگیری شکایات خود با چالش مواجه می‌کند، زیرا مرجعی برای رسیدگی به آنها وجود ندارد (علوی، ۱۳۹۷: ۱۴۵). اصلاحات قانونی، به‌ویژه در قوانین مرتبط با تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری، ضروری است تا حقوق عمومی به‌درستی احیا شود. همچنین، مراجع شبه قضایی متعددی وجود دارند که نیازمند ساماندهی و یکپارچه‌سازی هستند (کاتوزیان، ۱۳۹۶: ۱۷۵).

۶-۱-۴- اصلاح ساختار و صلاحیت ستاد حقوق بشر

ستاد حقوق بشر جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۴ به موجب مصوبه شماره ۴۳۵ شورای عالی امنیت ملی و باهدف ایفای صلاحیت در حوزه حقوق بشر تشکیل شد این ستاد به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از شورای عالی امنیت ملی و تحت نظارت قوه قضائیه فعالیت می‌کند و نقش مهمی در هماهنگی و نظارت بر سیاست‌های کلان حقوق بشری کشور ایفا می‌نماید. بر اساس مصوبه شورای عالی امنیت ملی، ریاست ستاد حقوق بشر با رئیس قوه قضائیه است و دبیر ستاد توسط

رئیس ستاد منصوب می‌شود. اعضای ستاد شامل مقامات بلندپایه‌ای نظیر دادستان کل کشور، وزیر کشور، وزیر امور خارجه، وزیر اطلاعات و فرمانده نیروی انتظامی هستند. در سال ۱۴۰۱، ترکیب اعضای ستاد گسترش یافت و مقامات جدیدی از جمله رئیس سازمان اطلاعات سپاه پاسداران، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح، رئیس سازمان صداوسیما، رئیس کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی مجلس شورای اسلامی و معاون امور زنان و خانواده رئیس‌جمهور به این نهاد اضافه شدند مطابق با اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه موظف به احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع است ستاد حقوق بشر نیز در راستای وظایف خود، مأموریت‌هایی نظیر نظارت و پیگیری مواضع جمهوری اسلامی ایران در صحنه بین‌المللی، توسعه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه در حوزه حقوق بشر، پایش وضعیت حقوق بشری در داخل و خارج از کشور و توسعه نظری حقوق بشر بر اساس اندیشه اسلامی را بر عهده دارد. باوجود این وظایف گسترده، تمرکز اصلی این نهاد عمدتاً بر مسائل بین‌المللی و تبیین مواضع جمهوری اسلامی ایران در مجامع بین‌المللی بوده است. این رویکرد، هرچند ضروری است، ممکن است به کاهش توجه به مسائل داخلی و احیای حقوق عامه منجر شود (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۲۸). همچنین، عدم حضور نهادهایی مانند دیوان عدالت اداری و سازمان بازرسی کل کشور در ترکیب ستاد، می‌تواند به کاستی‌هایی در هماهنگی و اجرای مؤثر مأموریت‌های مرتبط با حقوق عامه منجر شود برای بهبود عملکرد ستاد حقوق بشر در احیای حقوق عامه، برخی اصلاحات و تغییرات ضروری به نظر می‌رسد. نخست، تقویت همکاری با نهادهای داخلی اهمیت زیادی دارد، زیرا تعامل مستمر با دیوان عدالت اداری، سازمان بازرسی کل کشور و سایر نهادهای نظارتی می‌تواند نقش مؤثرتری در صیانت از حقوق عامه ایفا کند. دوم، علاوه بر فعالیت‌های بین‌المللی، ستاد باید به مسائل حقوق بشری داخلی توجه بیشتری نشان دهد و با اتخاذ راهکارهای عملی، وضعیت حقوق عامه را بهبود بخشد. سوم، شفافیت و پاسخگویی در عملکرد این نهاد از طریق ارائه گزارش‌های منظم و شفاف درباره اقدامات انجام‌شده در حوزه حقوق عامه، می‌تواند به افزایش اعتماد عمومی و بهبود عملکرد آن منجر شود. ستاد حقوق بشر به‌عنوان نهادی کلیدی در ساختار قوه قضائیه، نقش مهمی در تبیین و دفاع از مواضع حقوق بشری جمهوری اسلامی ایران دارد. بااین‌حال، برای تحقق کامل مأموریت‌های خود در احیای حقوق عامه، نیازمند بازنگری در ساختار، تقویت همکاری با نهادهای مرتبط و تمرکز بیشتر بر مسائل داخلی است. (همان: ۱۳۳).

۶-۱-۵- اصلاح ساختار و صلاحیت سازمان بازرسی کل کشور

سازمان بازرسی کل کشور طبق اصل (۱۷۴) قانون اساسی برای نظارت بر حسن اجرای امور و حاکمیت قانون در دستگاه‌های اجرایی تشکیل شده است. این سازمان که یکی از سازمان‌های زیرمجموعه قوه قضائیه است، در واقع وظیفه قوه قضائیه را طبق بند سوم اصل (۱۵۶) قانون اساسی اجرا می‌کند؛ از آنجا که این نظارت برای تأمین حاکمیت قانون است، در عمل از سویی سازمان بازرسی بر تحقق نظام «اداره خوب» در دستگاه‌های اجرایی نظارت می‌کند و از سوی دیگر مانع خودسری ادارات در تضییع حقوق ملت می‌شود. نتیجه اینکه عملکرد سازمان بازرسی کل کشور، بدون تردید بر احیای حقوق عامه که غالباً با ناکارآمدی و اقدامات خودسر دستگاه‌های اجرایی فوت می‌شود، مؤثر است. این نقش بی‌بدیل سازمان بازرسی کل کشور سبب شد که این سازمان در سال ۲۰۰۷ عضو مؤسسه آموذمان بین‌المللی شود. آموذمان مرجع پیگیری حقوق شهروندان از طریق کشف مظالم وارده توسط ادارات دولتی و پیگیری آن در مراجع انتظامی یا قضایی است؛ به این ترتیب آموذمان در هر کشور زیر نظر مجلس و در برخی کشورها همانند فرانسه زیر نظر

قوه مجریه است (فلاح‌زاده و زارعی، ۱۳۹۲: ۱۳۱). آمبودزمان به‌عنوان یک مرجع عالی مستقل حکومتی، درباره شکایات رسیده از جانب مردم تحقیق و آنها را بررسی می‌کند و در صورت احراز نقض حق و تجاوز به قانون، یا از طریق سازش میان فرد و دستگاه مربوطه یا از طریق مراجعه به مقامات عالی اداری یا از طریق مراجعه به دادگاه و نهایتاً افشای علنی تخلف، از حقوق مردم و منافع عامه صیانت می‌کند (فلاح‌زاده و زارعی، ۱۳۹۲: ۱۳۹-۱۴۰). در نظام حقوقی ایران، سازمان بازرسی علی‌رغم شباهت‌هایی به نهاد آمبودزمان، از نظر دسترسی مستقیم مردم با محدودیت‌هایی مواجه است. طبق قانون، تنها مقامات عالی‌رتبه همچون رهبر، رئیس قوه قضائیه، رئیس‌جمهور و کمیسیون‌های مجلس می‌توانند درخواست نظارت کنند. هرچند این سازمان اخبار و گزارش‌های مردمی را دریافت می‌کند، فرایند نظارت و رسیدگی به تخلفات به طور مستقل از درخواست‌های عمومی انجام می‌شود (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۲۰). سازمان بازرسی کل کشور، به‌عنوان یک نهاد نظارتی، با چالش‌های متعددی در ایفای وظایف خود مواجه است. مهم‌ترین این چالش‌ها عبارت‌اند از: محدودیت‌های دسترسی عمومی، عدم شفافیت در فرایند نظارت و ارجاع تخلفات، نبود الزام قانونی برای همکاری با دیوان عدالت اداری و عدم تعیین تکلیف روشن برای دادستان در خصوص رسیدگی به گزارش‌های سازمان بازرسی. این چالش‌ها می‌تواند باعث کاهش اثربخشی نظارت‌ها و تأخیر در رسیدگی به تخلفات شود. برای بهبود وضعیت موجود، پیشنهاد می‌شود که دسترسی عمومی به سازمان بازرسی از طریق سیستم‌های آنلاین و برنامه‌های موبایلی تسهیل شود تا مردم بتوانند مستقیماً تخلفات را گزارش دهند. همچنین، فرایند نظارت و ارجاع تخلفات به مراجع قضائی باید به طور شفاف و دقیق تدوین گردد تا از هرگونه ابهام جلوگیری شود. همکاری سازمان بازرسی با دیوان عدالت اداری نیز باید بر اساس ضوابط قانونی تنظیم و الزام‌آور گردد. علاوه بر این، باید تکلیف قانونی دادستان در خصوص رسیدگی به گزارش‌های سازمان بازرسی مشخص شود تا از هرگونه اختلاف نظر جلوگیری شود. سازمان بازرسی کل کشور در راستای نظارت بر دستگاه‌های اجرایی و احیای حقوق عمومی نقشی بی‌بدیل ایفا می‌کند، اما برای افزایش اثربخشی و شفافیت آن، نیاز به اصلاحات قانونی و ساختاری وجود دارد. (شورای عالی تحول قضایی، ۱۴۰۰: ۴۵).

۶-۱-۶- اصلاح ساختار و صلاحیت هیئت نظارت و بازرسی بر حقوق شهروندی

فارغ از ایرادات ماهوی وارده بر ماده‌واحد قانون احترام به آزادی‌های مشروع و رعایت حقوق شهروندی که در تاریخ ۱۵ اردیبهشت ۱۳۸۲ تصویب شد، دارای بند مهمی در خصوص نظارت بر اجرای صحیح این قانون است. بند پانزدهم این قانون، رئیس قوه قضائیه را موظف می‌کند تا هیئتی را برای نظارت بر روند اجرای موارد ذکر شده در قانون تشکیل دهد. این هیئت، مسئولیت نظارت بر تمامی سازمان‌ها و نهادهایی است که به‌نوعی با این موارد مرتبط هستند و آنها را ملزم به همکاری می‌کند. وظایف این هیئت شامل نظارت بر اجرای قوانین، اصلاح روش‌های اجرایی و هماهنگی آنها با مقررات، و برخورد با تخلفات از طریق مراجع قانونی است. همچنین، هیئت نظارت باید گزارش اقدامات خود را به رئیس قوه قضائیه ارائه دهد. (هاشمی، ۱۳۸۴: ۷۸). باوجوداینکه این قانون دارای ایرادات ماهوی است، بند پانزدهم آن، تشکیل هیئتی را برای نظارت بر حقوق شهروندی و اجرای صحیح قوانین مربوطه، ضروری می‌داند. این هیئت، علی‌رغم محدودیت‌های موجود در قانون، وظایف مهمی را بر عهده دارد که شامل نظارت بر اجرای قانون در سراسر کشور، ایجاد وحدت رویه، و رسیدگی به گزارش‌های هیئت‌های نظارتی استانی است. بااین‌حال، لایحه قضایی قوه قضائیه، جایگاه

مشخصی برای این هیئت در قانون نظارت بر رفتار قضات در نظر نگرفته است. همچنین، این هیئت مسئول اعزام بازرسان ویژه به دستگاه‌های مشمول، رسیدگی به شکایات و گزارش‌های دریافتی، و پیشنهاد تشویق یا تنبیه بر اساس یافته‌های هیئت‌های بازرسی است. علی‌رغم اهمیت نظارت بر رعایت حقوق شهروندی، به نظر می‌رسد که این هیئت فاقد اثربخشی لازم در نظام قضایی است. این مسئله به‌ویژه در مواد مرتبط با تخلفات قضایی در قانون نظارت بر رفتار قضات مشهود است که هیچ اشاره‌ای به نقض حقوق عامه یا حقوق شهروندی نشده است. همچنین، عدم ارائه گزارش عمومی منظم درباره روند اجرای قانون توسط این هیئت که در ماده ۲ دستورالعمل اجرایی آن ذکر شده، این مسئله را تشدید می‌کند. هیئت نظارت و بازرسی بر حقوق شهروندی که در قانون مربوطه خود تعریف شده است، به دلیل درک ناکافی از حقوق شهروندی، بیشتر به‌عنوان یک نهاد نظارت اطلاعاتی عمل می‌کند. این مسئله در لایحه قضایی قوه قضاییه نادیده گرفته شده است، قانون نظارت بر رفتار قضات، مصوب سال ۱۳۹۰، فاقد سازوکاری برای نظارت بر تخلفات قضایی در حوزه حقوق عمومی و شهروندی است. این امر، ضعف اخلاقی در قوه قضاییه را آشکار می‌سازد. جالب توجه است که طبق مقررات، هیئت نظارت موظف به ارائه گزارش‌های دوره‌ای به مردم است، اما در عمل، از سال ۱۳۸۳ تاکنون، هیچ گزارشی منتشر نشده است. این مسئله، تأثیرگذاری هیئت را در نظام غذایی زیر سؤال می‌برد. فقدان چنین نظارتی، جای تعجب ندارد، زیرا این هیئت در قانون مذکور، به طور کامل نادیده گرفته شده است (ایمانی و قطمیری، ۱۳۸۸: ۶۵).

۲-۷- راهکارهای تقویت قوه قضاییه در تحقق حقوق عامه

برای اجرای سیاست احیای حقوق عامه، باید راهکارهای عملیاتی را مدنظر قرارداد. در این بخش، به بررسی برخی از این راهکارها می‌پردازیم تا با اجرایی کردن آنها، بتوانیم حقوق عامه را احیا کرده و به جایگاه واقعی آن برسانیم. رهبر انقلاب اسلامی، در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه؛ در سال ۱۳۹۷/۰۴/۰۶ پرسش مهمی را درباره تضمین اجرای سیاست احیای حقوق عامه مطرح کرده‌اند و امسال نیز به طور مفصل به آن پاسخ داده‌اند. ایشان راهکار اجرایی این مسئله را در دو گام اساسی خلاصه کردند: اقدام عملی و تبلیغات. رهبر انقلاب تأکید کردند که برای جلب اعتماد عمومی، این دو اقدام اساسی باید به طور هم‌زمان انجام شود.

۲-۷-۱- اقدامات عملی جهت احیای حقوق عامه

کار عملی باید به نحوی قابل توجه برای مردم نشان‌دهنده حمایت نظام قضائی از حقوق مردم و عدم انکار وظیفه اجرای حق باشد. در سند تحول پیشرو، نظام قضایی باید با بازنگری قوانین، تضمین حقوق اساسی شهروندان را تقویت کند و با ایجاد نهادهای نظارتی تخصصی، بر احیای حقوق عامه نظارت دقیق داشته باشد. همچنین باید از رویه‌های شکلی مانند صدور قرارهای بی‌مورد و ارجاع پرونده به مراجع غیرصلاحیت‌دار اجتناب کرده و از آرای بی‌اساس جلوگیری نماید. (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۱۵). اولین گام در این رویکرد تحولی، اقدام نظام قضایی در حوزه قانون‌گذاری است. قوه قضاییه باید با ارائه لایحه‌ای برای اصلاح قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، خلأهای قانونی موجود را پر کند و ضمانت اجرای مؤثری برای ارتقای عدالت و احساس عدالت‌خواهی در جامعه فراهم آورد. تدوین و بازنگری قوانین مرتبط با حقوق عامه را می‌توان یکی از اولویت‌های سند تحول قضایی دانست که با ایجاد قوانین جدید و به‌روزرسانی قوانین قدیمی بتوان از آن‌ها برای مقابله با چالش‌های نوظهور و حفاظت از حقوق عمومی بهره برد. با

تدوین قوانین به روز و کارآمد، قوه قضاییه می تواند برخورد مناسب تری با مسائل پیچیده حقوق عامه داشته باشد (ایمانی و قطمیری، ۱۳۸۸: ۷۰). همچنین، سند تحول قضایی تشکیل کارگروه های تخصصی برای احقاق حقوق عامه را لازم می داند بر همین مبنا هیئتی که در بند پانزدهم این قانون به آن اشاره شده است، از نظر ساختار و صلاحیت، کارآمد شود تا بتواند پرچم دار احیای حقوق عامه باشد. این اقدامات، نظام قضایی را قادر می سازد تا نقش خود را بر اساس قانون اساسی و ارزش های دینی به خوبی ایفا کند و با بازنگری در دستورالعمل های مربوط به احیای حقوق عامه و تنظیم سندی کارشناسانه در مورد امنیت قضایی موضوع بند (ب) ماده ۱۲۰ قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶) گام های مؤثری در جهت مقابله با چالش های موجود در مسیر تحقق آزادی های مشروع و احیای حقوق مردم بردارد. (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۱۹). رهبر انقلاب اسلامی در جمع مسئولان قضائی بیان نمودند که انتظار مردم از قوه قضائیه باید برآورده شود و عدالت باید در زندگی مردم محسوس شود. ایشان تأکید کردند که قوه قضائیه باید به نحو عملی نشان دهد که توانایی تضمین حقوق مردم و اجرای عدالت را دارد. از طرف دیگر، رهبر انقلاب اسلامی به رئیس قوه قضائیه تأکید نمودند که نیروی انسانی صالح باید در این سازمان برتری داشته باشد تا به تحول و پیشرفت آن کمک کند (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۱۲۷). رهبر انقلاب بر اهمیت نظارت و ارزیابی عملکرد قضات در نظام قضایی تأکید کردند. ایشان بر لزوم تشویق قضات شایسته و مجازات و رسوایی قضات فاسدی که به عدالت خیانت می کنند، تأکید کردند. ایشان پیشنهاد کردند که مأمورین ناشناس به دادگستری ها اعزام شوند تا به صورت محرمانه عملکرد دادگاه ها و دادسراها را بررسی کنند و با قضات و بازپرس ها ملاقات کنند تا نحوه رسیدگی به پرونده ها و صدور احکام را مشاهده کنند. ایشان اظهار داشتند که این اقدامات نظارتی باید به میزان قابل توجهی افزایش یابد، حتی ده یا صد برابر میزان فعلی. ایشان افزودند که قوه قضائیه باید به شکایات متعددی که دریافت می کند رسیدگی کند و اطمینان حاصل شود که عدالت به درستی اجرا می شود. رهبر انقلاب همچنین اذعان داشتند که در میان قضات افراد شایسته و متعهد بسیاری وجود دارند که وقف کار خود شده اند و از وقت استراحت و حضور در کنار خانواده خود می زنند تا به مردم خدمت کنند. قوه قضائیه باید به سمت اصلاح درونی دستگاه قضایی حرکت کند و این کار را بدون توقف ادامه دهد. یکی از راه ها برای انجام این کار، معرفی و برجسته سازی قضات شایسته و تلاشگری است که به بهترین وجه به پرونده ها رسیدگی می کنند و نتیجه را به گونه ای رقم می زنند که رضایت طرفین دعوا و دستگاه قضایی را جلب می کند. معرفی چنین افرادی می تواند الگوی خوبی برای دیگران باشد و آنها را به تلاش بیشتر تشویق کند. از سوی دیگر، در برخی موارد، معرفی و رسوا کردن کسانی که در مقام قضا خیانت کرده اند نیز لازم است. این کار می تواند درس عبرتی برای دیگران باشد و مانع از تکرار چنین تخلفاتی شود. (بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه؛ ۱۳۹۷/۰۴/۱۰۶).

۲-۲-۷- احساس عدالت از طریق تبلیغات و شفافیت در عملکردها

قوه قضائیه در سال های اخیر با برخورد قاطع با متخلفان سیاسی و اقتصادی گام های مثبتی برداشته است، اما عدم شفافیت کافی در فرایندهای قضایی همچنان چالشی اساسی در مسیر جلب اعتماد عمومی محسوب می شود. سند تحول قضایی با درک این ضرورت، بر سه محور شفاف سازی، نظارت دقیق و اطلاع رسانی تأکید کرده و راهکارهای عملی

مانند راه‌اندازی سامانه‌های نظارتی، انتشار گزارش‌های عمومی از روند پرونده‌ها و اجرای بی‌طرفانه قوانین را پیشنهاد می‌دهد (پژوهشگاه قوه قضاییه، ۱۴۰۰: ۷۹). رهبر انقلاب اسلامی با رویکردی راهبردی، احیای حقوق عامه و ایجاد احساس عدالت را از اولویت‌های نظام برشمرده و بر لزوم همراه‌سازی افکار عمومی از طریق ترکیب اقدامات عملی و تبلیغات مؤثر تأکید کرده‌اند. ایشان با اشاره به فنون پیشرفته ارتباطی در جهان، تشکیل تیم‌های رسانه‌ای متخصص را برای انتقال صحیح اقدامات قضایی به مردم ضروری دانسته‌اند (بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضاییه؛ ۱۳۹۷/۰۴/۰۶). بررسی سیر بیانات رهبری نشان می‌دهد که احیای حقوق عامه به عنوان یک سیاست کلان در سه سطح تقنینی، ساختاری و رفتاری پیگیری می‌شود و نیازمند برنامه‌ریزی زمان‌بندی شده و هماهنگی بین نهادهای قضایی، قانون‌گذاری و اجرایی کشور است. این رویکرد جامع که تلفیقی از شفافیت، نظارت و اطلاع‌رسانی هوشمندانه است، می‌تواند به بازسازی اعتماد عمومی و تحقق عدالت قضایی کمک شایانی نماید. (غمامی، ۱۳۹۷: ۱۷).

۸- نتیجه‌گیری

چالش‌های قوه قضاییه در احیاء حقوق عامه شامل چالش‌های قانونی، چالش‌های مربوط به نگرش لایحه و ابهامات موجود در مفهوم حق، تکلیف و مفهوم شهروند و نیز قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی است. قوه قضاییه، به عنوان نهادی که بر اعمال و تصمیمات قوای مجریه و مقننه نظارت دارد، نقش اساسی در تضمین و توسعه حقوق شهروندی ایفا می‌کند. این دستگاه نه تنها خود ملزم به رعایت حقوق شهروندان است، بلکه وظیفه مهمی در الزام سایر ارکان حکومت به احترام به این حقوق بر عهده دارد. به همین دلیل، می‌توان گفت که قوه قضاییه در این زمینه، نقشی کلیدی و دوگانه دارد. از یک سو، باید حقوق شهروندی را در خود دستگاه قضایی اعمال و رعایت کند، و از سوی دیگر، با نظارت بر سایر نهادها، تضمین کند که حقوق شهروندان در تمام سطوح حکومت محترم شمرده شود. باتوجه به چالش‌های مطرح شده در گسترش عدل و آزادی‌های مشروع در قوه قضاییه، راهکارهایی نیز مطرح می‌گردد که می‌تواند مسیر قوه قضاییه را در رسیدن به جایگاه مطلوب هموارتر سازد. برای رفع این چالش‌ها، مجموعه راهبردهای چهارگانه‌ای مطرح شده است که دلیل آنها نبود منظومه فکری جامع‌ومانع در حوزه حقوق و آزادی‌ها و تأثیر آن بر قوانین، جامع‌ومانع نبودن قوانین در حوزه حقوق و آزادی‌ها، بی‌توجهی به ظرفیت اصل هشتم قانون اساسی در تحقق آزادی‌های مشروع و نیز کارایی محدود ساختارهای قوه قضاییه در احیای حقوق عامه و نیاز آنها به اصلاح و... است. جهت رفع و بهبود این چالش‌ها، مجموعه راهکارها که عمدتاً بر اساس سند تحول قضایی مطرح گردیده‌اند، مشتمل بر راهکارهای قضایی و نیز راهکارهای مدیریتی پیشنهاد می‌گردد که در این رساله به تفصیل آورده شده‌اند. در مجموع می‌توان گفت قوه قضاییه برای احیای حقوق عامه و برآورده کردن وظیفه خود، نیازمند بازنگری اساسی در ساختار و نظام هنجاری‌اش است. عدم توجه به این امر، دستیابی به نتایج مطلوب را دشوار می‌سازد. فقدان ضمانت‌های اجرایی قوی در مواجهه با نقض حقوق شهروندی، این قانون را به سندی سیاسی تبدیل کرده است. این قانون به درستی با نیازهای جامعه امروزی هماهنگ نیست و تنها به جنبه عدالت کیفری پرداخته، بدون اینکه ضمانت‌های اجرایی واضح و دقیقی ارائه دهد. عدالت و آزادی‌های شهروندان در وضعیت مبهمی قرار گرفته است. قانون‌گذار می‌توانست با الگوبرداری از قوانین کشورهای پیشرفته در این زمینه، قانونی جامع و متناسب با نیازهای جامعه تدوین کند. قانون جدید دیوان عدالت

اداری، تغییرات مثبتی را در این نهاد ایجاد کرده است که می‌تواند به بهبود وضعیت حقوق عامه در ایران کمک کند. این تغییرات در راستای گسترش صلاحیت‌های دیوان عدالت اداری، افزایش قدرت این مرجع، تسهیل دسترسی مردم به دیوان عدالت اداری و ترویج فرهنگ عدالت. در مجموع، قانون جدید دیوان عدالت اداری، تغییرات مثبتی را در این نهاد ایجاد کرده است که می‌تواند به بهبود وضعیت حقوق عامه در ایران کمک کند. با این حال، برخی ایرادات نیز در این قانون وجود دارد که می‌تواند مانع از تحقق کامل این هدف شود. رفع این ایرادات، می‌تواند نقش دیوان عدالت اداری را در حفاظت از حقوق عامه، بیش‌ازپیش تقویت کند.

۹- راهکار

۹-۱- تدوین چارچوب نظری جامع و تطبیقی برای حقوق عامه

قوه قضاییه باید بر مبنای اصول هشتم و یک‌صد و پنجاه و ششم قانون اساسی، چارچوب نظری مدون و عملیاتی برای حفاظت از حقوق عامه ایجاد کند. این چارچوب باید با بهره‌گیری از پژوهش‌های حقوق تطبیقی و بررسی بهترین تجارب بین‌المللی، بر مبنای اصول عدالت اجتماعی و تساوی حقوق، و با در نظر گرفتن اهداف کمی و کیفی مشخص، تدوین شود. همچنین، برنامه‌های اجرایی دقیق و زمان‌بندی شده برای اجرای این چارچوب، به همراه تعیین مسئولیت‌ها و اختیارات نهادهای مسئول، باید تدوین گردد. این چارچوب باید شامل ایجاد ضمانت‌های اجرایی حقوق عامه و تدوین قوانین مرتبط با جرائم نوظهور باشد. چنین چارچوبی بستر مناسبی برای حمایت از حقوق اساسی شهروندان و جلوگیری از تبعیض فراهم می‌سازد و به قوه قضاییه امکان می‌دهد تا در برابر چالش‌های حقوقی نوظهور، کارآمد عمل کند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۶۶).

۹-۲- تشکیل کارگروه تخصصی برای نظارت و ارزیابی حقوق عامه

کارگروه تخصصی، متشکل از قضات و کارشناسان حقوقی، باهدف نظارت پیوسته و ارزیابی نحوه اجرای قوانین مربوط به حقوق عامه تشکیل شود. این کارگروه باید با ارزیابی علمی و مستمر عملکرد ساختارهای قضایی و ارائه پیشنهادهای تخصصی و عملی، به بهبود فرایند دادرسی و نظارت کمک کند. وظایف و اختیارات این کارگروه باید به‌صورت دقیق تعیین شده و سازوکارهای نظارتی مناسب برای ارزیابی عملکرد آن ایجاد شود. تشکیل چنین کارگروهی می‌تواند موجب ارتقای کیفیت قضاوت و اجرای عدالت گردد و از حقوق اساسی مردم در برابر تخلفات محافظت کند. (پژوهشگاه قوه قضاییه، ۱۴۰۰: ۶۷).

۹-۳- بازنگری و روزآمدسازی نظام حقوقی برای تأمین کارآمدی

تدوین قوانین جدید و بازنگری در قوانین پیشین برای مقابله با نیازهای کنونی ضروری است. قوه قضاییه باید، با بهره‌گیری از اصول قانون‌گذاری کارآمد و در نظر گرفتن تحولات اجتماعی، مقرراتی به‌روز، جامع و عملیاتی ایجاد کند. این فرایند، شامل ایجاد ضمانت‌های اجرایی حقوق عامه و تدوین قوانین مرتبط با جرائم نوظهور، باعث انسجام بیشتر

قوانین و سازگاری آنها با مقتضیات جامعه خواهد شد. همچنین، برنامه‌های اجرایی دقیق و زمان‌بندی‌شده برای اجرای این قوانین، به همراه تعیین مسئولیت‌ها و اختیارات نهادهای مسئول، باید تدوین گردد. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۸۰).

۹-۴- افزایش نظارت دقیق و سیستماتیک بر اجرای قوانین

نظارت بر اجرای قوانین مرتبط با حقوق عامه باید از طریق ایجاد سیستم‌های پایش دقیق، متمرکز و عملیاتی انجام شود. پیشنهاد می‌شود که با ایجاد سامانه‌های ارزیابی و نظارت علمی و مستمر بر پرونده‌های حقوق عامه، از صدور احکام ناعادلانه و تصمیمات ناموجه جلوگیری شود. همچنین، سازوکارهای نظارتی مناسب برای ارزیابی عملکرد نهادهای مسئول در اجرای قوانین، ایجاد گردد. این امر ضمن ارتقای اعتبار نظام قضایی، اعتماد عمومی را نیز افزایش می‌دهد (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۳۰).

۹-۶- اجرای سند تحول قضایی به‌عنوان برنامه راهبردی ملی

سند تحول قضایی به‌عنوان سندی جامع، راهکارهای عملی و ساختاری برای تقویت عدالت اجتماعی و تحقق حقوق عامه ارائه می‌دهد. با اجرای برنامه‌های اجرایی دقیق و زمان‌بندی‌شده این سند، می‌توان ضمن اصلاح ساختارها و فرایندهای قضایی، کارآمدی سیستم قضایی را افزایش داد. این سند همچنین با ارائه شاخص‌های ارزیابی عملکرد، امکان پایش پیشرفت‌ها و شناسایی نقاط ضعف را فراهم می‌کند. تخصیص منابع مالی، انسانی، و تجهیزاتی کافی برای اجرای این سند، از اهمیت بالایی برخوردار است (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۳۲).

۹-۷- افزایش شفافیت و دسترسی به اطلاعات قضایی برای عموم با استفاده از سامانه‌های الکترونیکی

قوه قضاییه با انتشار گزارش‌های عمومی و توسعه سامانه‌های الکترونیکی، باید دسترسی شفاف و آسان به اطلاعات دادرسی‌ها را برای عموم فراهم کند تا اعتماد عمومی و نظارت مردمی تقویت شود. این امر مستلزم ایجاد سامانه‌های مناسب، تسهیل دسترسی و رعایت حریم خصوصی افراد است (افشاری و پتفت، ۱۴۰۰: ۱۳۲).

۹-۸- بازنگری در ساختار دادستانی و تقویت نظارت بر تخلفات اداری با تعیین صلاحیت‌ها و اختیارات مشخص

قوه قضاییه می‌بایست با بازنگری صلاحیت‌ها و اختیارات دادستانی کل کشور و به‌سامان‌رسانی ساختار سازمان بازرسی، کیفیت نظارتی بر تخلفات اداری را به سطح بالاتری ارتقا بخشد. این اصلاحات بایستی چنان سامان یابد که نهادهای قضایی در مبارزه با فساد و پاسداری از حقوق عامه، از اختیارات بایسته و ضمانت‌های اجرایی کارآمد برخوردار گردند. در این مسیر، ضروری است صلاحیت‌ها و اختیارات دادستانی کل کشور و سازمان بازرسی به‌گونه‌ای روشن و بی‌ابهام تعریف گردد و چرخه‌هایی کارآمد برای نظارت بر عملکرد آنها پیش‌بینی شود (دفتر مطالعات حقوقی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۱۱۳).

۹-۹- توسعه سامانه‌های هوشمند قضایی برای بهبود عملکرد سیستم قضایی با بهره‌گیری از هوش مصنوعی

گسترش سامانه‌های هوشمند قضایی، به عنوان راهبردی نوین در به سازی عملکرد نظام قضایی، توانا است تأثیراتی شایان در فزون‌سازی کارآمدی و شفافیت این نظام بر جای نهد. به کارگیری فناوری‌های پیشرفته، همچون سامانه‌های دیجیتال برای پی‌جویی پرونده‌ها، نگرش بر اجرای عدالت و ساده‌سازی فرایندهای دادرسی، باعث ارتقای خدمات قضایی و شتاب بخشی رسیدگی به خواسته‌های حقوقی می‌گردد. این سامانه‌ها با پدید آوردن زمینه‌های روشن برای سنجش پیوسته عملکرد قضات و دیگر ارکان قضایی، بستری برای بهینه‌سازی تصمیم‌گیری‌ها و کاستن درنگ‌های قضایی مهیا می‌سازند. در این میان، هوش مصنوعی در مقام ابزاری فرازمند می‌تواند نقشی سرنوشت‌ساز بازی کند. روندهای هوش مصنوعی توان آن را دارند که با واکاوی داده‌های انبوه و شناسایی الگوهای پیچیده، سرنوشت پرونده‌ها را پیش‌بینی نموده و دادرسان را در گرفتن تصمیماتی کارآمدتر یاری رسانند. افزون بر این، هوش مصنوعی قادر است بازآفرینی فرایندهای قانونی و سنجش پیامدهای تصمیمات قضایی را ممکن سازد که این خود به تندی رسیدگی به پرونده‌ها و برتری یافتن کیفیت عدالت در گستره جامعه خواهد انجامید (اکبری، ۱۳۹۹: ۵۱).

۹-۱۰- تقویت آموزش‌های حقوقی عمومی با برگزاری کارگاه‌ها و انتشار محتوای آموزشی در رسانه‌ها

قوة قضائیه می‌بایست با برپایی کارگاه‌های آموزشی، پدید آوردن محتوای آموزنده در رسانه‌ها و پخش بروشورهای حقوقی، سطح آگاهی‌های عمومی را افزون سازد. این راهکار به شهروندان یاری می‌رساند تا آشنایی ژرف‌تری با حقوق و تکالیف خویش بیابند و در نتیجه، بهره‌وری فعالانه‌تری در پاسداری از حقوق عامه حاصل کنند. به‌ویژه، سامان‌دهی برنامه‌های آموزشی گوناگون و هم‌خوان با نیازهای گروه‌های گوناگون جامعه بایسته است (ایمانی و قطمیری، ۱۳۸۸: ۷۳).

۹-۱۱- ایجاد مراکز مستقل حمایت حقوقی و کمک‌های حقوقی رایگان برای دسترسی آسان به عدالت

«قوة قضائیه» می‌بایست با «تأسیس مراکز تخصصی حمایت قضائی» در مناطق محروم، «عدالت دسترس‌پذیر» را برای «آحاد جامعه» به‌ویژه «اقشار نیازمند» محقق سازد. این نهادها قادر خواهند بود با ارائه «مشاوره حقوقی تخصصی»، «خدمات دادرسی رایگان» و «پشتیبانی قضائی همه‌جانبه»، «موازن عدالت اجتماعی» را عینیت بخشند. «تحقق این آرمان حقوقی» مستلزم «استقرار نهادهای مستقل یاری قضائی» در سراسر کشور و «طراحی سازوکارهای نظام‌مند خدمات‌رسانی حقوقی رایگان» است (سلطانی، ۱۳۹۳: ۵۹).

۹-۱۲- اصلاح قوانین برای تضمین استقلال قضات و جلوگیری از اعمال نفوذ نهادهای غیرقضایی

قوة قضائیه می‌بایست با بازنگری بنیادین در قوانین و استقرار سازوکارهای تضمینی برای استقلال قضات - از گزینش شایسته‌سالارانه و توانمندسازی حرفه‌ای تا سنجش عادلانه عملکرد - حاکمیت قانون را تحکیم نموده و مداخلات فرا قضایی را به حداقل رساند. این رویکرد، اعتماد اجتماعی به دستگاه دادرسی را تقویت خواهد کرد. تحقق این مهم در گرو تدوین دقیق قوانین شفاف استقلال قضائی و طراحی نظام نظارتی کارآمد برای تضمین اجرای آنهاست (شورای عالی تحول قضایی، ۱۴۰۰: ۱۱۳).

۹-۱۳- توسعه فرهنگ مطالبه‌گری حقوق عامه از طریق مشارکت عمومی و استفاده از ابزارهای دیجیتالی
قوه قضائیه می‌بایست با همراهی نهادهای مدنی و بهره‌گیری از ابزارهای نوین همچون رسانه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های دیجیتال، فرهنگ مطالبه‌گری حقوق عامه را در میان آحاد جامعه نهادینه سازد. این اقدام، سهمی بی‌بدیل در ارتقای آگاهی‌های حقوقی و تحکیم حقوق شهروندی ایفا خواهد نمود. تحقق این مهم مستلزم طراحی سازوکارهای نظام‌مند برای تعامل دوسویه با مردم و پالایش بازخوردهای ایشان در خصوص مسائل مرتبط با حقوق عمومی است (شورای عالی تحول قضایی، ۱۴۰۰: ۱۱۴).

۹-۱۴- ایجاد سیستم‌های پایش و ارزیابی مستمر قضایی برای اصلاح و بهبود عملکرد نظام قضایی
قوه قضائیه می‌بایست با طراحی سامانه‌های پایش و ارزیابی مستمر عملکرد خویش و سنجش دقیق شاخص‌های حقوق عامه، تحلیلی جامع از نقاط قوت و ضعف نظام قضایی عرضه نماید و بر پایه یافته‌ها، اصلاحات بایسته را به عمل آورد. این رویکرد، بهبود پیوسته کیفی خدمات قضایی و تعالی عملکرد نهادهای دادرسی را در پی خواهد داشت. تحقق این مهم مستلزم تعریف شاخص‌های کمی و کیفی کارآمد و پیاده‌سازی سامانه‌های الکترونیکی تحلیل داده است. (شورای عالی تحول قضایی، ۱۴۰۰: ۱۱۴).

منابع

- اکبری، حمدالله (۱۳۹۹) *اعلامیه جهانی حقوق بشر*. تهران: انتشارات ترفند.
- ایمانی، عباس و قطمیری، امیررضا. (۱۳۸۸)؛ *قانون اساسی در نظام حقوقی ایران*. چاپ اول، تهران: انتشارات نامه هستی.
- بازنگری در سیاست‌های قضایی بر محور احیای حقوق عامه، (۱۳۹۷)؛ *مجله کیهان فرهنگی*، شماره ۳۷۸ و ۳۷۹.
- پژوهشگاه قوه قضائیه (۱۴۰۰)؛ تأثیر فناوری‌های نوین بر کارآمدی نظام قضایی: تحلیل تطبیقی و بررسی راهکارها. *فصلنامه حقوقی پژوهشگاه قوه قضائیه*، ۱۲ (۳).
- تحول در قوه قضائیه و تعهد به احیاء حقوق عامه، (۱۳۹۷)؛ *مجله حقوقی سپهر*، شماره ۶۸۵۵.
- تنگستانی، محمدقاسم. (۱۳۹۴)؛ *گزارش پژوهشی، درآمدی بر مسئولیت قوه قضائیه در احیای حقوق عامه با تأکید بر وظایف سازمان‌ها و نهادهای عمومی*، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۲)؛ *وسیط در ترمینولوژی حقوق*، تهران: گنج دانش، چ پنجم.
- حسینی حائری، کاظم. (۱۴۲۳ ق.)؛ *القضاء فی فقه الاسلامی، قم: انتشارات مجمع الفکر الاسلامی*، چاپ سوم.
- دادیار، هادی (۱۳۹۰) نقش دادستان در حفظ حقوق عامه و چالش‌های قانونی و اجرایی آن، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران، چاپ سوم.
- دفتر مطالعات حقوقی مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹) بررسی چالش‌ها و مشکلات قوه قضائیه در اجرای حقوق عامه. تهران: *دفتر مطالعات حقوقی مجلس شورای اسلامی*.
- سلطانی، سید ناصر (۱۳۹۳) *جرائم علیه حقوق اساسی ملت*. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، پژوهشگاه حقوق عمومی و بین‌الملل، چاپ دوم.

- شورای عالی تحول قضائی (۱۴۰۰) گزارش سالانه سند تحول قضائی. تهران: **دبیرخانه شورای عالی تحول قضائی**.
- عباسی، محمود؛ افشاری، فاطمه؛ پتفت، آراین؛ دهقانی، پرویز (۱۳۹۸)؛ **حقوق شهروندی؛ از حقوق ملت تا احیای حقوق عامه**، تهران: حقوقی.
- علوی، حسین (۱۳۹۷) **تحولات حقوق اداری و نظام دادرسی در ایران**. چاپ دوم. تهران: نشر علوم قضایی.
- علوی، محمد (۱۳۹۸) **لزوم ایجاد دادگاه های ویژه برای رسیدگی به دعاوی حقوق عمومی در نظام قضائی ایران**. **مجله مطالعات قضائی**، سال ۵، شماره ۲.
- غمامی، سید محمد مهدی (۱۳۹۷) **الگوی احیای حقوق عامه با تحول در نظام هنجارها و ساختارهای قضایی**، **مجله حقوق اسلامی**، سال ۵۱، شماره ۵۸.
- غمامی، سید محمد مهدی (۱۳۹۷) **چالش های قضائی و حقوق عمومی: نیاز به آموزش تخصصی در دستگاه قضائی**. **مجله حقوقی و قضائی**، سال ۲۳، شماره ۴.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۶) **مبانی حقوق عمومی و عدالت قضایی**. چاپ سوم. تهران: نشر سمت.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۶) **موانع قانونی در اجرای حقوق عامه و پیشنهادات برای بهبود وضعیت**. انتشارات حقوقی کاتوزیان.
- کبگانی، محمد حسن؛ نصرالهی نصرآباد، علیرضا. (۱۳۹۹)؛ **گزارش کارشناسی نقد و بررسی لایحه صیانت از حقوق عامه**، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه
- گروه نویسندگان. (۱۳۹۷)؛ **دستورالعمل نظارت و پیگیری حقوق عامه**، تهران: انتشارات قوه قضاییه، چاپ دوم.
- مرادی برلیان، مهدی. (۱۳۹۶)؛ **گزارش نشست علمی «جایگاه و صلاحیتهای نهاد دادستانی در نظم حقوقی ایران از منظر حقوق عمومی با نگاه ویژه به احیای حقوق عامه**، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- معاونت حقوقی و امور مجلس قوه قضاییه (۱۳۹۸) **سند تحول قضائی جمهوری اسلامی ایران. معاونت حقوقی قوه قضاییه**.
- مهر آرام، پرهام (۱۳۹۵) **مطالعات تطبیقی جایگاه و صلاحیت دادستان**. گزارش پژوهشی. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- نقره کار، محمد صالح (۱۳۸۷) **بررسی نحوه تأمین حقوق عمومی و خصوصی چه کسی حقوق عامه را تضمین می کند؟** روزنامه کیهان، شماره ۱۹۱۶۶، مورخ: ۱۳۸۷/۶/۵.
- نقره کار، محمد صالح (۱۳۸۸) **نقش دادستان در صیانت از حقوق عامه**. تهران: انتشارات جنگل جاودانه، چاپ سوم.
- هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۴)؛ **حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران**. جلد اول، چاپ اول، تهران: نشر میزان.